

CERCETĂRILE PRIVIND EPOCA ROMANĂ ÎN TRANSILVANIA DE LA ÎNCEPUT PÎNĂ ÎN ZILELE NOASTRE*

Dacă epoca stăpînirii romane în Dacia dispune astăzi, fără îndoială, de cea mai bogată documentare, constînd atît din izvoare scrise, literar-istorice, epigrafice și numismatice, cît și din numeroase și variate urme și monumente arheologice, și dacă, în consecință, ea este epoca cea mai mult studiată și mai bine cunoscută a istoriei vechi a patriei noastre, faptul se datorește pe de o parte știrilor istorice mai bogate decît pentru oricare altă epocă a istoriei noastre vechi și monumentelor materiale de asemenea foarte numeroase și variate, constînd din inscripții, urme de construcții cu ziduri de piatră și cărămidă, de cele mai multe ori impunătoare, monumente sculpturale de piatră, monete, obiecte diverse de lut, piatră sau metal etc., care ies la iveală și ne întîmpină, atrăgîndu-ne atenția, la tot pasul, iar pe de altă parte interesului deosebit, viu, adeseori pasionat, pentru istoria și vestigiile materiale ale provinciei Dacia, interes care odată trezit sub influența înnoitoare și progresistă a Renașterii, în sec. XV, crește și se amplifică neîncetat pînă în zilele noastre. Cercetările privitoare la Dacia romană au incontestabil cea mai mare vechime, de aproximativ o jumătate de mileniu, dacă includem primele mențiuni ale antichităților din Transilvania de către unii dintre cei dintîi scriitori umaniști. La această operă impunătoare de cunoaștere și lămurire a monumentelor, vestigiilor și istoriei provinciei întemeiate la nordul Dunării de împăratul Traian, cuprinzînd teritoriile Banatului, Transilvaniei, Olteniei și o parte a Munteniei de astăzi, au participat multe generații de cărturari, amatori și colecționari de antichități, cercetători, arheologi și istorici, atît locali, cît și străini.

Participarea directă și importantă, care nu poate fi neglijată, a învățașilor, istoricilor și arheologilor străini la cunoașterea urmelor romane și

* Comunicare ținută la Sesiunea științifică organizată în cinstea centenarului Muzeului Național de Antichități din București între 21—23 decembrie 1964. La întocmirea comunicării am folosit și materialul din Istoricul cercetărilor arheologice în Transilvania, întocmit în colaborare cu I.I. Russu și K. Horedt pentru Repertoriul Arheologic al României (ms. la Institutul de istorie și arheologie al Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj).

lămurirea problemelor istoriei Daciei romane se explică în mod deosebit prin două împrejurări.

În primul rînd stă faptul că Transilvania a făcut parte timp îndelungat mai întii din regatul Ungariei, apoi din imperiul austriac sau austro-ungar. În aceste împrejurări antichitățile și istoria Daciei romane au atras atenția și interesul, fie al conducătorilor acestor monarhii, fie al învâțaților din slujba acestora și de la un timp al instituțiilor centrale, de la Viena și Budapesta, ca muzee și comisii pentru monumentele istorice. Acest interes, pe lângă rezultatele bune pe care le-a avut pentru studiul monumentelor și istoriei Daciei romane, a avut și urmări defavorabile, constînd din distrugerea nemiloasă a unor importante ruine și transportarea la Viena și Budapesta a multor monumente romane de seamă din Transilvania.

În al doilea rînd, interesul deosebit al istoricilor imperiului roman pentru istoria Daciei romane rezultă firesc din faptul că provincia Dacia timp de 165 de ani a făcut parte integrantă din imperiul roman. De aceea istoria Daciei romane nici nu poate fi studiată și înțeleasă decît în strînsă și nemijlocită legătură cu istoria imperiului roman și a lumii romane de pretutindeni. Istoria Daciei sub romani este un capitol din istoria imperiului roman. Ea interesează, în măsura cuvenită, pe toți istoricii care se ocupă de istoria imperiului și care urmăresc descoperirile, mai ales epigrafice și arheologice de la noi, ca și rezultatele studiilor istorice, așa precum istoricul și cercetătorul Daciei romane trebuie să fie cît mai bine inițiat în istoria romană, în cunoașterea antichităților romane și să urmărească atît descoperirile, în primul rînd epigrafice, dar și arheologice în general, de la Roma și din celelalte regiuni și provincii ale imperiului, care aduc adeseori știri importante și directe privitoare la Dacia sau analogii pentru explicarea monumentelor și a situațiilor din Dacia, cît și studiile generale de istorie romană și lucrările privitoare fie la diferitele instituții sau aspecte ale vieții romane, fie la diferitele provincii în parte.

Ca urmare în scurtul istoric al cercetărilor privitoare la epoca romană în Transilvania, nu ne vom mărgini exclusiv la cercetătorii locali, ci vom aminti, măcar cu numele, și pe acei istorici străini care și-au cîștigat merite incontestabile în lămurirea problemelor istoriei Daciei romane, așa precum, în considerațiile istorice mai ales, ne vom referi nu numai la Transilvania, ci la provincia Dacia în general și în totalitatea ei.

Cele dintii referiri la antichitățile romane din Transilvania datează din sec. XV și se datoresc unor vestiți umaniști ca Bonfinius¹ și Nicolae Olahul². Mult înainte însă, începînd din sec. XIII, localnicii exploatează ruinele romane de la Sarmizegetusa și din alte localități pentru a scoate din ele blocuri de piatră pe care le folosesc la construirea bisericilor de

¹ *Rerum Ungaricarum decades tres*, Basileae, 1543, I, c. 1, p. 5—7, c. 2, p. 31, III, c. 9, p. 518 sq.

² *Hungaria et Attila*, ed. Kollás, Vindobonae, 1718. Cf. Șt. Bezdechi, *Nicolae Olahus, primul umanist de origine română*, Editura Ram, Aninoasa, Gorj, s.a.

piatră, ca cele de la Densuș, Peșteana, Strei, Strei-Singeorgiu, Riu de Mori și altele³. Această operă de despuiere și devastare a impunătoarelor ruine romane va continua fără scrupul veacuri de-a rândul, pînă în sec. XIX și chiar după aceea. Se știe că Iancu de Hunedoara a transportat de la Sarmizegetusa numeroase monumente sculpturale și epigrafice pe care le-a așezat în jurul cetății sale de la Hunedoara⁴. Fiul său, Matei Corvinul (1458—1490), a transportat cu corăbiile numeroase monumente și inscripții de la Sarmizegetusa cu care și-a împodobit fastuosul palat de la Buda, iar altele au ajuns tot atunci la Viena și la Roma. Textele unor inscripții din Transilvania au ajuns în bibliotecile de la Veneția sau în aceea a Vaticanului de la Roma.⁵ La fel, mai tîrziu, principele Transilvaniei Gabriel Bethlen își împodobește palatul său de la Alba Iulia cu inscripții aduse de la Sarmizegetusa.⁶ Exemplul regilor și al principilor este urmat în tot cursul sec. XV—XVII de alți nobili feudali din Transilvania care în castelele lor își alcătuiesc adevărate colecții de inscripții, monumente sculpturale, obiecte de artă și monete romane, scoase sau ieșite la iveală în numeroase localități cu ruine antice din Transilvania.

Concomitent începe însă și copierea sistematică a inscripțiilor latine din Transilvania. Cărturari ai vremii, buni cunoscători ai limbii latine, călătoresc în toată Transilvania, vizitînd locurile cu ruine și reședințele nobililor spre a transcrie textul inscripțiilor. Cel dintîi epigrafist de seamă al Daciei este Mezerzius, arhidiaconul de la Mănăsturul Clujului, care pe la 1516, călătorind prin toată Transilvania, a transcris direct de pe monumente, cu multă grijă și deosebită pricepere pentru acele vremuri, numeroase inscripții latine. El poate fi considerat pe bună dreptate ca părintele epigrafiei Daciei romane. După el o întreagă pleiadă de epigrafiști, în tot cursul sec. XVI—XVII, au recopiat inscripțiile cunoscute și au transcris mereu altele noi, care ieșeau între timp la iveală. Printre aceștia mai de seamă sînt următorii: Lazius (1514—1565), Mihail Sigler de la Sibiu (m. 1585), I. Bongarsius (1600), și St. Zamosius (1545—1612), autorul unei culegeri de inscripții și alte antichități romane din Dacia, alcătuită la 1593.⁷ Meritul tuturor acestor epigrafiști și cunoscători ai antichității este de a ne fi transcris textul unui mare număr de inscripții și de a fi descris cîteva monumente și obiecte romane din Dacia, dintre care unele au dispărut între timp⁸. Opera acestora este continuată în sec. XVII mai întîi

³ Vezi V. Vătășianu, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, în *ACMIT*, 1929, p. 2 și urm., cf. C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 224, n. 1.

⁴ G. Téglás, *HTRÉ*, VIII, 1893—1896, p. 144, idem, *Klio*, X, 1910, p. 495, cf. C. Daicoviciu, *Dacia*, I, 1924, p. 226.

⁵ *AEM*, I, p. 126, G. Téglás, *HTRÉ*, VIII, p. 144, cf. C. Daicoviciu, *l.c.*

⁶ P. Király, *Ulpia Traiana*, Budapeșt, 1891, p. 112, cf. C. Daicoviciu, *l.c.*

⁷ *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, Patavii, 1593. Vezi și I. I. Russu, *Istoricul Zamosius și informațiile sale despre Clujul antic*, în *ProblMuz.*, 1960, p. 213—224.

⁸ Vezi Th. Mommsen, *De Dacicarum inscriptionum auctoribus*, în *CIL*, III, p. 153—156, 1013 și 1373—4 și C. Torma, *Repertorium ad literaturam Daciae archaeologicam et epigraphicam*, Budapeșt, 1880.

de învățatul poet silezian Martin Opitz, care chemat în 1622 la Alba Iulia de către principele Gabriel Bethlen a copiat inscripțiile de la Apulum și de la Zlatna și a scris o carte despre *Dacia antiqua*, rămasă nepublicată, iar spre sfârșitul secolului de M. I. Francisci⁹ și de italianul A. F. Marsigli (1658—1730). Acesta, originar din Bologna, intrând ca expert militar și inginer în serviciul împăratului Leopold I al Austriei, în timpul războaielor cu turcii, la sfârșitul sec. XVII, are ocazia să străbată de mai multe ori Transilvania, Banatul, Oltenia și Muntenia și cu acest prilej curiozitatea sa de umanist îl îndeamnă să-și oprească atenția nu numai asupra poporului din aceste părți, care vorbea un fel de „italiană coruptă“, ci și asupra ruinelor de orașe, castre, poduri și drumuri romane, pe care le examinează, le cercetează făcând uneori și mici sondaje, le ridică planul și le descrie cu multă pricepere în opera sa apărută la 1726.¹⁰ Știrile sale despre antichitățile romane din Dacia sînt pînă astăzi utile și prețioase. El pe bună dreptate poate fi considerat ca cel dintîi arheolog al Daciei.¹¹

Cu A. F. Marsigli începe o nouă perioadă în istoria cercetărilor privitoare la epoca romană în Transilvania, în care, depășind stadiul începuturilor, se trece la cercetarea sistematică, rațională și documentată a vestigiilor romane și a istoriei Daciei romane. Începutul acestei noi perioade coincide cu instaurarea în Transilvania a stăpînirii imperiului austriac, după pacea de la Carlovitz (1699).

La începutul sec. XVIII. lucrările militare și edilitare inițiate de imperiul habsburgic în Transilvania au prilejuit descoperirea unor însemnate urme și monumente aparținătoare vechilor așezări romane ale Daciei. Astfel, la Băile Herculane, ale căror ape tămăduitoare au fost puse din nou în valoare prin lucrările de captare a izvoarelor termale și de construire a stațiunii balneare moderne, întreprinse începînd de pe la 1736 sub conducerea lui Andrea Hamilton, au ieșit la iveală numeroase altare cu inscripții, statui, reliefuri și alte monumente antice, care au fost publicate de italianul P. Caryophilus (Garofalo) la 1737.¹² Puțin timp înainte,

⁹ A publicat două lucrări: *Memorabilia aliquot Transylvaniae*, Witterbergae (1690) și *Dacia Consularis*, Witterbergae (1690).

¹⁰ *Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis*, perillustratus ab Aloysio Ferd. Com. Marsili, Hagae—Amstelodami, 1726, vol. I—VI. Știrile arheologice se găsesc numai în vol. II. Opera lui a fost reeditată la Haga în limba franceză, sub titlul *Description du Danube*, t. II, Haga, 1774.

¹¹ D. Adameșteanu, *Il primo archeologo della Romania Luigi Ferdinando Marsigli*, estratto dalla rivista „Roma“, 1942. Cf. D. Tudor, *OltR.*, ed. II-a, București, 1958, p. 12—13.

¹² P. Caryophilus, *De thermis Herculanis nuper in Dacia detectis dissertatio epistolaris*, Vindobonae, 1737. Cf. cu privire la ruinele romane de la Băile Herculane: J. M. Stadler, *Versuche über die uralten römischen Herculesbäder*, Wien, 1776; J. F. Miller, *Hercules Mehadiensis animadversionibus criticis illustratibus*, Pestini, 1806; J. G. Schwarzott, *Die Hercules Bäder bei Mehadia. Ein monographischer Versuch*, Wien, 1831; J. Dorner, *Das Banat in topographisch — naturhistorische Beziehung, mit besonderer Berücksichtigung der Herculesbäder nächst Mehadia und ihrer Umgebung*, Pressburg, 1839; A. Fodor, *Mehadia vagy a Hercules fürdök...*,

cu prilejul construirii la 1722, din ordinul împăratului Carol VI, a cetății de la Alba Iulia, s-au descoperit numeroase monumente și inscripții romane, aparținând orașului roman Apulum, care au fost trimise pe corăbii la Viena, unde numai o parte dintre ele au ajuns, celelalte pierind în apele Dunării, în cursul transportării lor.¹³ Cele ajunse la Viena au fost așezate în biblioteca curții imperiale. Italianul G. Ariosti din Siena, care ca militar în serviciul habsburgilor a condus lucrările de construire a cetății, a copiat toate aceste inscripții descoperite la Apulum, la care a adăugat și altele din Sarmizegetusa, Zlatna, Abrud și Turda.¹⁴

Interesul pentru vestigiile antice din Transilvania a crescut neconținut în tot cursul sec. XVIII. Printre ultimii epigrafiști ai acestui veac, în afară de I. Fridvalszki¹⁵ și I. Seivert (vezi mai jos), se numără și canonicul român de la Oradea Iacob Aron (m. 1788), de la care se păstrează (Bibl. Acad. Republicii Socialiste România Cluj) un manuscris inedit cuprinzând o culegere de inscripții din Dacia.

Ca urmare a numeroaselor descoperiri de monumente antice și a interesului deosebit manifestat pentru studierea științifică a acestora, în sec. XVIII apar primele lucrări cu caracter istoric privitoare la Dacia. Printre cele mai valoroase din punct de vedere documentar, amintim pe cele ale lui F. Fasching¹⁶, S. Timon¹⁷, J. Hohenhausen¹⁸, J. Benkö¹⁹, A. Bartalis²⁰, și A. Huszti²¹, la care putem adăuga și pe S. Köleséri, autorul unui studiu despre minele de aur.²² Seria lor se încheie cu Fr. Grisellini (1717—1783), italian în serviciul monarhiei habsburgice, autorul unei monografii a Banatului, apărută în limbile italiană și germană la 1780, în care se găsesc utile referințe de ordin arheologic, epigrafic și numismatic.²³

Concomitent se alcătuiesc numeroase colecții locale. Unele se organizează ca adevărate muzee, deocamdată încă de caracter privat. Astfel

Cluj, 1844; M. Munk, *A Hercules furdő és környéke*, Pest, 1872; C. Buracu, *Muzeul Gen. Cena din Băile Herculane și Cronica Mehădiei*, Turnu Severin, 1924; Al. Bărcăcilă, *Băile Herculane în epoca romană și credințele populare de azi*, București, 1932 (extras din *Revista științelor medicale*).

¹³ Cf. Mommsen, *CIL*, III, p. 157; *ArchKözl.*, VIII, 1881, p. 216; *HTRÉ*, VIII, 1893—1896, p. 144.

¹⁴ Vezi Mommsen, *CIL*, III, p. 157, XVI, și C. Torma, *Repertorium*, p. 157, nr. 3.

¹⁵ *Inscriptiones Romano — Transilvanicae*, Claudiopoli, 1767. Tot el este autorul unui studiu apărut în același an la Cluj și intitulat *Mineralogia magni principatus Transilvaniae, seu metalla, semimetalla, sulphura, salia, lapides et aquae conscripta*.

¹⁶ *Vetus Dacia*, Claudiopoli, 1725.

¹⁷ *Imago antiquae Hungariae, Cassoviae, 1733* (cap. XVI: *De Dacia Romana et sacra*).

¹⁸ *Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen*, Wien, 1775.

¹⁹ *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus olim Dacia mediterranea dictus*, Vindobonae, 1778.

²⁰ *Ortus et occasus imperii Romanorum in Dacia mediterranea*, Posonii, 1787.

²¹ *O és új Dácia*, Viena, 1791.

²² *Auraria Romano-Dacica*, Cibinii, 1717.

²³ *Geschichte des Temeswarer Banats*, Vindobonae, 1780 și *Lettere odepорiche*, Mediolani, 1780. A apărut și o traducere românească după textul german de N. Bolocan, *Istoria Banatului timișan [și Români]*, București, 1926.

baronul Samuel Brukenthal (1721—1803), guvernatorul Transilvaniei, organizează în palatul său de reședință una din cele mai importante colecții, care stă la baza actualului Muzeu din Sibiu.²⁴ Cu sprijinul său, epigrafistul sas Iohann Seivert (1735—1785) a publicat cea dintâi culegere a inscripțiilor latine din Dacia.²⁵ Colector și amator de anticități este și juristul maghiar de la Tg. Mureș G. Aranka (1737—1817).²⁶

Printre descoperirile arheologice mai importante se amintește un mozaic scos la iveală în 1773 la Sarmizegetusa, sub niște ruine, care astăzi nu se mai pot identifica. Mozaicul a fost arătat împăratului Iosif II în timpul unei călătorii prin Transilvania, căruia i s-a dăruit o placă din acest mozaic.²⁷

În acest timp situația românilor din Transilvania este dintre cele mai grele. Ei suferă o dublă exploatare, una din partea nobilimii feudale locale și alta din partea absolutismului austriac. Lipsit de drepturi, poporul român din Transilvania este considerat ca o națiune tolerată. La asuprirea socială se adăuga și cea națională. Actul unirii religioase cu Roma de la 1700 a fost o amară amăgire, căci nu a adus nici o îmbunătățire a situației poporului român. De aceea, pentru desființarea nedreptelor rînduiri sociale români din Transilvania se ridică la luptă sub conducerea lui Horea. Această răscoală, plătită cu viața de conducătorii ei și de mulțime de țărani, a provocat un val de ură împotriva oropsiților valahi. Denigrarea românilor își găsește ecoul și în scrierile unor istorici ca Fr. Sulzer²⁸, C. Eder²⁹ și I. Chr. Engel³⁰, care neagă prima dată autohtonitatea românilor și descendența lor din coloniștii aduși de Traian în Dacia, susținând că românii s-au format ca popor în sudul Dunării, de unde apoi prin sec. IX—XIII au venit și s-au răspândit în Transilvania.

În schimb cărturarii români din Transilvania se folosesc și de argumentul istoric al descendenței lor romane și al vechimii mai mari în Transilvania, decît ungurii și celelalte naționalități, în lupta pentru obținerea de drepturi egale cu naționalitățile recunoscute și privilegiate. Argumentul originii române e invocat mai întîi în vestita plîngere *Supplex libellus Valachorum*, trimisă la 1791 împăratului Leopold II la Viena³¹, apoi el este larg dezbătut în scrierile istoricilor școlii ardelene, Samuil Micu-Clain, în *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor*, rămasă în manuscris, Gheorghe Șincai, în *Hronicul românilor și a mai multor neamuri*, care de

²⁴ Un scurt istoric al începuturilor colecțiilor preistorice și romane ale muzeului la K. Horedt, în *MittBruck.*, IX/X, 1944, p. 94—96.

²⁵ *Inscriptiones monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea*, Viennae, 1773.

²⁶ Cf. C. Torma, *Repertorium*, p. 102—103, nr. 17 și p. 115, nr. 36; cf. E. Jancsó, *Aranka György tevékenysége a régi pénzek gyűjtése terén (Gy. Aranka et le collectionnement de médailles)*, în *NumK*, XLII, 1943, p. 50—56 și 89.

²⁷ *HTRÉ*, XII, 1901, p. 83; cf. C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 227.

²⁸ *Geschichte des transalpinischen Daciens*, I—II, Wien, 1781—1782.

²⁹ *Supplex libellus Valachorum... Cum notis historico-criticis*, Claudiopoli, 1791.

³⁰ *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum*, Vindobonae, 1794.

³¹ Vezi D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, Cluj, 1948.

asemenea n-a putut fi publicat în timpul vieții autorului, și Petru Maior, în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, apărută la Buda în 1812.

Între timp interesul pentru antichitățile romane din Transilvania sporește în prima jumătate a sec. XIX. El atrage un mare număr de cercetători locali, dar și streini, dintre care unii și-au continuat activitatea și după jumătatea acestui veac. Dintre cărturarii români care în acest timp au scris despre istoria sau antichitățile Daciei romane se numără G. Asachi, A. Treb. Laurian și T. Cipariu, în limba germană scriu M. Péchi, J. Bedäus³², Fr. X. Hene, I. H. Benigni, A. Kurz, D. Thalson, I. C. Schuller și A. Wellmann, în limba latină I. Filtsch³³ și M. Pap Szatmári (1737—1812)³⁴, iar în limba maghiară Al. Farkas, J. Torma (tatăl lui C. Torma), K. Hodor și I. Ercsei.³⁵ Dintre scriitorii streini care scriu despre istoria și antichitățile romane din Transilvania amintim mai ales pe I. Arneht, H. Francke și W. Henzen.³⁶ Toți aceștia descriu și comentează antichitățile romane ieșite la iveală în Transilvania, încearcă să reconstituie istoria Daciei romane sau discută unele probleme ale istoriei și topografiei Daciei romane. Cu toate acestea activitatea unora dintre cercetătorii locali în acest domeniu continuă să fie una de entuziaști colecționari și amatori pasionați ai vestigiilor romane, ca de pildă aceea a lui Iosif Kemény (1795—1855), de la Lunca (Grind), r. Turda, unde își avea castelul și unde a strâns o frumoasă colecție de monumente și obiecte romane³⁷ și a lui Andrei Fodor (m. 1859), medic la Deva, care a vizitat numeroase ruine romane și a văzut multe materiale și obiecte pe care le semnalează

³² Articolul acestuia *Aus Siebenbürgen. I, Nachricht über die im Sommer 1822 in Clausenburg entdeckten Alterthümer*, publicat în revista vieneză *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, XIV, 1823, p. 173—176, a apărut și în traducerea românească a lui I. Marțian, sub titlul *Antichități găsite în Cluj*, în *ACMIT*, 1929, p. 343—349.

³³ De la începutul sec. XIX este și ghidul latinesc al Transilvaniei al unui anonim intitulat *Deductio quoad ea, quae in hoc Principatu aliquam attentionem itinerantibus excitare possent*, publicat de C. Daicoviciu, în *ACMIT*, 1926—1928, p. 173—188.

³⁴ Cf. C. Torma, *Repertorium*, p. 171—2, nr. 86—92; G. Entz, *Szatmári Pap Mihály mint éremgyűjtő* (M. Pap Szatmári, numismate), în *NumK.*, L—LI, 1951—1952, p. 48—57 și p. 77; I. Winkler, *Despre activitatea numismatică a lui Michael Pap Szatmári (1737—1812)*, în *SCN*, III, 1960, p. 433—447.

³⁵ Vezi lucrările tuturor acestora, sub numele fiecăruia, la C. Torma, *Repertorium*. Tot în limba maghiară este și o scrisoare-raport, de patru pagini, a comunității bisericesti unitariene de la Mihăileni către Episcopia unitariană din Cluj, din 4 iunie 1842, publicată de I. I. Russu sub titlul *Un raport epigrafic de la Mihăileni (Odorhei)*, în *EmlKel.*, p. 532—541, cuprinzând textul a 7 inscripții romane din castrul de la Inlăceni (r. Odorhei), dintre care patru inedite.

³⁶ Vezi C. Torma, *Repertorium*, s.v.

³⁷ Vezi C. Torma, *Repertorium*, p. 41, nr. 368—372, p. 164—5, nr. 36—45; cf. Veress Endre, *Gróf Kemény József (1715—1855)*, Cluj, 1933 (*Erdélyi Tudományos Füzetek*, nr. 55) și I. Winkler, *Kemény József éremgyűjteménye és numizmatikai érdeklődése* (*Die Münzsammlung von Kemény József und seine numismatischen Studien*), în *NumK.*, LXII—LXIII, 1963—1964, p. 59—72 și 111—112.

în articole publicate în reviste și ziare³⁸, într-un ghid arheologic-turistic și într-un manuscris despre Antichitățile Transilvaniei (ambele păstrate în Biblioteca universitară Cluj).

Din această vreme putem cita și numele protopopului român Nicolae Stoica din Hațeg (1795—1832), care, în *Cronica Mehadiiei* rămasă pînă astăzi în manuscris, descrie ruinele castrului și monumentele romane de la Mehadia.³⁹

Remarcabilă este pentru cercetările arheologice privitoare la epoca romană în Transilvania în prima jumătate a sec. XIX, activitatea cărturarului sas de la Gușterița M. J. Ackner (1782—1862), care a făcut numeroase recunoașteri, a efectuat sondaje pe teren, a colecționat obiecte și a publicat articole și studii arheologice de riguroasă ținută științifică⁴⁰.

Tot înainte de 1848 își desfășoară activitatea și consulul prusac de la București, J. F. Neigebaur (1783—1866), care cu un an înainte de revoluție străbate întregă Transilvania vizitînd ruinele romane și numeroasele colecții ale nobililor locali, înregistrînd nu numai inscripțiile și monetele, ci și monumentele sculpturale și materialele arheologice de tot felul, ca vase, unelte, obiecte de podoabă etc., pe care le descrie apoi pe localități în repertoriul său de mare utilitate apărut la Brașov în 1851⁴¹. Această carte a așezat pe temelie solidă cunoașterea vestigiilor romane din Dacia, determinînd în însemnată măsură progresul ulterior al arheologiei romane din Transilvania. Lucrarea lui J. F. Neigebaur este cu atît mai prețioasă, cu cît în iureșul revoluției din 1848 unele dintre colecțiile aflate la castelele nobililor au fost nimicite sau împrăștiate.

La progresul cercetărilor de arheologie romană și de istoria Daciei au contribuit și revistele locale editate în limba germană la Brașov și Sibiu, în care se publică notițe despre descoperirile arheologice din acea vreme și studii privitoare la Transilvania în antichitate.⁴²

Concomitent informații despre descoperirile și monumentele romane din Transilvania s-au publicat sporadic și în unele reviste românești⁴³ și ma-

³⁸ Vezi C. Torma, *Repertorium*, s.v.

³⁹ Cronica va fi publicată de B. Surdu, de la Institutul de Istorie din Cluj.

⁴⁰ Vezi J. C. Schuller, *Michael Johann Ackner*, în *Oesterreichische Wochenschrift* (Beilage zur Wiener Zeitung), I, 1863, p. 97—101 și C. Torma, *Repertorium*, p. 3—6, nr. 1—35.

⁴¹ *Dacien aus den Ueberresten des classischen Altertums*, Kronstadt, 1851.

⁴² Dintre acestea amintim: *Siebenbürgische Quartalschrift* (vol. I, 1790); *Siebenbürgische Provinzialblätter* (1805—1824); *Transsilvania, periodische Zeitschrift für Landeskunde* (1831—7); *Transsilvania*, Beiblatt zum *Siebenbürger Boten* (1841—1859); *Archiv für die Kenntniss von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart* (1840—1841); *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeit Siebenbürgens* (1840—1844); *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde*, seria veche, I—IV (1845—1851); *Satellit des Siebenbürger Wochenblattes* (1846).

⁴³ *Magazin istoric pentru Dacia*, II (1846); *Organul luminărei, gazetă beserecească, politică e literaria*, 1847.

ghiare⁴⁴ de literatură și cultură care apăreau la București, la Blaj sau la Cluj.

Cum multe din descoperirile arheologice mai importante, mai ales tezaurele de monete și de obiecte prețioase, ajungeau la Viena, ele au fost consemnate în cunoscuta cronică a lui J. G. Seidl, apărută în capitala imperiului austriac începând cu anul 1846.⁴⁵

În perioada care începe după revoluția din 1848, când orînduirea feudală se descompune și se ridică burghezia capitalistă, activitatea arheologică înregistrează progrese însemnate și în Transilvania, fiind tot mai mult pătrunsă de spiritul nou științific care se formează și se răspîndește larg în toate țările Europei.

În anii următori revoluției, în condițiile absolutismului habsburgic, mișcarea arheologică din Transilvania continuă mai ales prin cercetătorii sași sau de limbă germană. M. J. Ackner se afirmă în continuare ca cel mai activ corespondent al Comisiei centrale a monumentelor istorice de la Viena, publicînd descoperiri și studii în revistele acesteia⁴⁶. Împreună cu Fr. Müller (1828—1915), de la Sighișoara, publică cea mai completă culegere a inscripțiilor din Dacia⁴⁷. Printre ceilalți corespondenți ai Comisiei centrale de la Viena se remarcă și cercetătorii sași I. L. Neugeboren, autorul unui catalog al antichităților din Muzeul Brukenthal de la Sibiu⁴⁸, și M. S. Mökesch⁴⁹.

Cel mai merituos cercetător sas în a doua jumătate a sec. XIX este însă C. Gooss (1844—1881) autorul cunoscutei „Cronici a descoperirilor arheologice din Transilvania” apărută în 1876⁵⁰. Tot el a efectuat în 1876 cele mai importante săpături din sec. XIX în necropola daco-romană de la Cașolț⁵¹,

⁴⁴ *Parnassusi időtöltés* (1794—1800); *Nemzeti Társalkodó* (1830—1840); *Hon és Külföld* (1844—1847).

⁴⁵ *Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie*, în *Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst*, III, 1846—IV, 1847 (și separat, Heft, I—III, Wien, 1846, 1847) și *Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der oesterr. Monarchie*, în *Archiv für Kunde oesterreichischer Geschichtsquellen*, III, 1849, VI, 1851, IX, 1853, XIII, 1854, XV, 1856 (apărută și în extrase, I—V, Wien, 1849—1856), continuată sub același titlu și în aceeași revistă (XXV, 1860, XXIX, 1863, XXXIII, 1865, XXXVIII, 1867 și extrase I—IV) de Fr. Kenner.

⁴⁶ *Jahrbuch și Mitteilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*.

⁴⁷ M. J. Ackner und Fr. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865.

⁴⁸ *Verzeichnis der Antiquitäten des Baron v. Brukenthalischen Museum zu Hermannstadt*, în *SitzBer.* Wien, VI, 1851, p. 285—293. Cf. C. Torma, *Repertorium*, p. 59, nr. 539—540. O altă prezentare a materialelor preistorice și romane vezi la K. Horedt, *Die vorgeschichtliche und römische Abteilung des Baron Brukenthalischen Museums*, în *MittBrük.*, IX/X, 1944, p. 94—111. Astăzi colecțiile arheologice ale muzeului etatizat sînt mult îmbogățite și expuse după cerințele muzeografiei contemporane în același palat al fostului guvernator al Transilvaniei.

⁴⁹ Vezi C. Torma, *Repertorium*, p. 53, nr. 479—483.

⁵⁰ *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, în *AVSL*, XIII, 1876, p. 203—338 și separat, Hermannstadt, 1876.

⁵¹ *Die Hügelgräber von Kastenholz*, în *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, Sibiu, 1876, nr. 750; cf. Fr. Fl. Römer, *Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie*, Budapesta, 1878, p. 113—115.

după cele întreprinse anterior de I. G. Schuller, M. J. Ackner, Fr. Müller și J. F. Neigebaur.⁵² Alături de C. Gooss mai putem aminti pe E. A. Bielz, autorul unui ghid al Transilvaniei apărut la Sibiu în 1881⁵³, apoi pe F. Zintz, H. Müller, Fr. W. Seraphin și M. Kimakowicz.⁵⁴ Periodicul în care cercetătorii sași își publică studiile rămîne tot „*Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*“, căruia i se adaugă din 1878 și *Korrespondenzblatt* al aceleiași societăți.

Instituirea dualismului în 1867 a avut urmări și în domeniul arheologiei, prin deplasarea priorității deținute pînă aici de către cercetătorii austriaci și sași de partea celor maghiari. Încă de la 1859 se întemeiasă Societatea Muzeului Ardelean, care dispunea de la început de o bogată colecție arheologică și numismatică. Prin înființarea Muzeului Ardelean se pune capăt exodului de monumente, monete și obiecte antice de artă spre Viena și Budapesta. Se fac explorări și recunoașteri arheologice, la Sarmizegetusa. Apulum. Ilișua și în multe alte localități, se publică studii de istorie a Daciei romane, bazate mai ales pe prelucrarea materialului epigrafic, arheologic și numismatic. Ele apar în periodicele Muzeului Ardelean⁵⁵.

Interesul pentru antichitățile romane și pentru istoria Daciei crește și în celelalte centre din Transilvania. În deceniile următoare aproape în toate capitalele de județe se organizează muzee și societăți istorico-arheologice. Printre ele cele mai active și mai importante pentru arheologia epocii romane sînt cele de la Alba Iulia, Deva, Timișoara, dar muzee cu monumente și materiale romane s-au înființat și în alte orașe, ca Dej, Gherla, Aiud, Oradea, Orșova, Lugoj. Sf. Gheorghe, Brașov, Sibiu, Tg. Mureș, Blaj și altele. Multe licee și gimnazii, ca cele de la Orăștie, Sebeș, Sighișoara, Mediaș, Sibiu, Reghin, Bistrița, și-au alcătuit de asemenea colecții de antichități romane. Concomitent se alcătuiesc și multe colecții particulare. Societățile istorico-arheologice și unele muzee iau sub protecția lor ruinele romane din raza lor de activitate, încearcă să pună capăt devastării lor, care a continuat în toată prima jumătate a sec. XIX, și unele dintre ele încep săpături sistematice, cum sînt cele de la Sarmizegetusa și Apulum, ale căror rezultate se publică în anuarele societăților istorico-arheologice din Deva⁵⁶ și Alba Iulia.⁵⁷ Informații despre descoperirile și achizițiile de monumente și monete romane, ca și mici studii pri-

⁵² Vezi C. Torma, *Repertorium*, s.v., C. Gooss, *Chronik der arch. Funde Siebenbürgens*, p. 85—86, iar acum, în lumina noilor cercetări începute în necropola de la Cașolț la 1954, N. Lupu, *Istoricul cercetărilor necropolei de la Cașolț-Sibiu*, în *SCȘCluj*, VI, nr. 3—4, 1955, p. 97—124, cu bibliografia de la sfîrșit. Cu privire la rezultatele cercetărilor din 1954—1958 vezi M. Macrea, *SCIV*, VI, 1955, p. 581—695, *Material*, IV, 1957, p. 120—134, 143—144, V, 1959, p. 403—410, 414—415, VI, 1959, p. 407—409, *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 207—214.

⁵³ *Reisehandbuch für Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1881, ed. II-a, 1885.

⁵⁴ Vezi Bibliografia lui J. Banner—I. Jakabffy citată mai jos, nota 62.

⁵⁵ *ErdMúzÉvk.*, I—VI, 1860—1869 și alte serii între 1874—1876 și 1906—1914; *ErdMúz.*, 1874—1917 și 1930—1946, mai multe serii.

⁵⁶ *HTRÉ*, I—XXII, 1880—1913.

⁵⁷ *AFÉvk.*, I—XVIII, 1888—1916.

vitoare la Dacia romană apar și în anuarele altor muzee și societăți istorico-arheologice, ca cele de la Oradea, Timișoara, Sf. Gheorghe, Brașov, Sibiu, Gherla, Dej, în anuarele liceelor și gimnaziilor, în revistele de cultură ale vremii, care apăreau în limbile română⁵⁸, germană⁵⁹ și maghiară⁶⁰, în Transilvania, la București, Budapesta sau Viena. ca și în mai multe reviste de specialitate din străinătate⁶¹.

Numărul cercetătorilor maghiari sau de altă naționalitate care în a doua jumătate a sec. XIX și începutul sec. XX, pînă la sfîrșitul primului război mondial, și-au cîștigat merite pentru promovarea cercetărilor arheologice și de istorie a Daciei romane este destul de mare, chiar limitîndu-l la cei mai de seamă⁶². L. Kövári (1820—1907) a făcut cercetări pe teren, a descris ruine și a publicat monumente romane din Dacia în două cunoscute lucrări⁶³. H. Finály (1825—1898), profesor la Universitatea din Cluj, a făcut cercetări pe teren și a publicat studii de epigrafie, antichități și numismatică a Daciei romane⁶⁴. Carol Torma (1829—1897), jurist și eminent epigrafist, profesor la Universitatea din Cluj, apoi la cea din Budapesta, este figura cea mai proeminentă a mișcării arheologice maghiare din Transilvania în a doua jumătate a sec. XIX⁶⁵. A întreprins săpături sistematice în castrul roman de la Ilișua (r. Beclean, reg. Cluj)⁶⁶, a făcut recunoașteri de-a lungul hotarului meseșan al Daciei, publicînd înafară de inscripțiile de la Ilișua, două lucrări despre porțiunea de nord-vest a limesului dacic⁶⁷ și foarte utilul *Repertorium ad literaturam Daciae*

⁵⁸ *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, la Brașov, sub conducerea lui G. Barițiu și Iacob Mureșanu (1838—1865); *Archivul pentru filologie și istorie* al lui Timoteiu Cipariu de la Blaj (1867—1872), *Transilvania*, revista literară a Astrei, din Sibiu, începînd de la 1868, *Telegraful Român*, ziar întemeiat la Sibiu în 1853 de A. Șaguna, *Instrucțiunea publică*, București, 1860—1861 și *Convorbiri literare*, de la Iași și București, 1867—1944.

⁵⁹ În afară de cele amintite mai sus, se pot cita: *Transilvania*, *Wochenschrift für Siebenbürgische Landeskunde, Literatur und Landeskultur*, N.F. Sibiu, 1861—1863, *Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpatenvereins*, Sibiu, I—XXX, 1881—1922, *Romänische Revue*, de la Viena (V, 1889) și *Ungarische Revue* de la Budapesta, I—X, 1881—1890.

⁶⁰ *Kolozsvári Közlöny* (1863—1869), *Erdélyi Múzeum* (a *Kolozsvári magyar Futár melléklete*, 1856), *Korunk*, Cluj, 1865, *Hazánk és Külföld* de la Budapesta, ziarele *Unio* (1867) și *Kelet* (1875) de la Cluj. Vezi și mai sus nota 44.

⁶¹ Mai ales *Archaeologiai Ertesítő*, *Archaeologiai Közlemények* și *Múzeumi és Könyvtári Ertesítő*, de la Budapesta, *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen*, *Jahreshefte des oesterr. Arch. Institutes* și *Numismatische Zeitschrift*, de la Viena, *Archäologischer Anzeiger* de la Berlin, *Revue Archéologique* de la Paris și altele.

⁶² Nu avem încă o bibliografie istorico-arheologică completă a Daciei. În afară de Repertoriul lui C. Torma, care se oprește la 1880, se poate folosi acum și Banner J.—Jakabffy I., *A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája a legrégebb időktől a XI. századig. Bibliographie archéologique du bassin danubien depuis les temps les plus éloignés jusqu'au XIe siècle*, Budapest, 1954.

⁶³ *Erdély régiségei*, Pest, 1852, și *Erdély építészeti emlékei*, Cluj, 1866.

⁶⁴ Vezi C. Torma, *Repertorium*, s.v. și J. Banner — I. Jakabffy, *op. cit.*, indice.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Az alsó-ilosvai állótábor és műemlékei*, în *ErdMúz.*, III, 1864—1865, p. 10—67.

⁶⁷ *Adalék észak-nyugati Dacia föld- és helyiratához*, în *A m.Tud.Akad.évkönyvei*, XII, II, Pesta, 1863 și *A limes dacicus felső része*, Budapest, 1880.

archaeologicam et epigraphicam, 1880. B. Orbán (1830—1890), istoric și etnograf, a călătorit și a făcut numeroase recunoașteri pe teren, pe care le-a consemnat în cunoscutele sale monografii despre pământul secuiesc⁶⁸ și orașul Turda și împrejurimile sale⁶⁹. O activitate deosebit de utilă a desfășurat la Alba Iulia naturalistul ceh A. (B) Cserni (1842—1916), care a întemeiat Muzeul din Alba Iulia (1887) și a întreprins săpături arheologice de mare amploare și de durată în ruinele orașului Apulum, lucrind în strânsă legătură cu J. Jung de la Praga și obținind foarte bune rezultate⁷⁰. G. Téglás (1848—1916) este unul din întemeietorii Muzeului din Deva (1880), împreună cu P. Király (= König) (1853—1929), a făcut ani de-a rândul săpături la Sarmizegetusa romană⁷¹. Acesta din urmă este autorul monografiei despre provincia Dacia⁷² și al altor două despre Sarmizegetusa⁷³ și Apulum⁷⁴. Săpăturile la Sarmizegetusa au fost continuate în anii dinaintea primului război mondial de prof. Béla Jánó⁷⁵, de la Orăștie.

În Banat cercetarea arheologică este promovată de L. Böhm autorul unei istorii a Banatului⁷⁶ care cuprinde știri prețioase despre urmele romane din această provincie, S. Ormós (1813—1894), întemeietorul societății și Muzeului din Timișoara, T. Ortvy (1843—1916), autorul unei monografii a Timișoarei⁷⁷, Șt. Berkeszi, care a publicat un foarte util repertoriu al descoperirilor monetare din Banat (1907)⁷⁸ și cu deosebire de B. (=Felix) Milleker (1858—1942) de la Virșeț, cunoscut mai ales pentru prețiosul său repertoriu al descoperirilor arheologice din Banat, apărut în trei volume⁷⁹.

Românii din Transilvania și-au adus și ei aportul lor în domeniul arheologiei și al istoriei Daciei romane. Astfel Șt. Moldovanu (1813—1900) a publicat monumente și inscripții de la Sarmizegetusa și din alte sate din

⁶⁸ *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismeji szempontból*, Budapesta, 1868—1873.

⁶⁹ *Torda város és környéke*, Budapesta, 1889.

⁷⁰ Vezi Banner-Jakabffy, *op. cit.*, indice și Al. Borza, *Amintiri despre arheologul A. Cserni și săpăturile de la Apulum*, Cluj, 1936; idem, *Dr. Adalbert Cserni* (schită bibliografică), în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 351—354 și I. Karpiss, *Opera literară și științifică a lui Adalbert Cserni*, *ibidem*, p. 355—358 (= idem, *Cserni Béla. 1842—1916*, în *Gyulafehérvári r.k.főgimn.ért.* 1915/16, p. 8—20).

⁷¹ Cf. Banner-Jakabffy, *op. cit.*, indice. Vezi și C. Daicoviciu, în *Dacia* I, 1924, p. 226—231 și 261—262.

⁷² *Dacia Provincia Augusti*, I—II, Nagybecskerek, 1893—1894.

⁷³ König Pál, *Sarmizegetusa*, Deva, 1886, Király P., *Ulpia Traiana Augusta Colonia Dacica Sarmizegetusa Metropolis*, *Dacia fővárosa. Várhely Hunyadvármegyében*, Budapest, 1891.

⁷⁴ *Apulum*, Cluj, 1889; *Gyulafehérvár története*, I, *Apulum*, Cluj, 1892.

⁷⁵ C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 232 și Banner-Jakabffy, *op. cit.*, indice.

⁷⁶ *Geschichte des Temeser Banats*, I, Leipzig, 1861.

⁷⁷ *Temes vármegye és Temesvár város története a legrégebb időktől a jelenkorig*, Budapest, 1914.

⁷⁸ *Délmagyarország éremleletei*, în *TörtRégÉrt.*, XXIII, 1907, p. 1—57.

⁷⁹ *Délmagyarország régiségleletei*, I—III, Timișoara, 1897—1906.

Țara Hațegului⁸⁰, G. Popu este autorul unei *Istoria Daciei antice* (Cluj, 1855), Al. Băcilă a scris despre descoperirile de la Apulum (1867), I. Blaga despre cele de la Sebeș (1866), I. Ianza a publicat de asemenea inscripții de la Sarmizegetusa (1868), T. Cipariu (1805—1887) a publicat tăblițe cerate, diplome militare, monete și alte antichități romane, A. Cosma a colaborat cu informații despre urmele romane la „Arhivu“-l lui Cipariu (1870), I. Lazăru a scris despre orașele din Dacia romană (1872), iar At. Marienescu despre colonizarea și despre retragerea stăpînirii romane din Dacia (1890—1891), V. Mihaly de Apșa, episcopul Lugojului, a strîns o frumoasă colecție de antichități romane (mai ales inscripții și monete) pe care le-a descris într-un *Cerculariu către veneratul cler diecesan* (Lugoș, 1888), atrăgînd atenția asupra însemnătății vestigiilor romane pentru trecutul îndepărtat al neamului, V. Russu a scris un studiu bine documentat despre antichitățile de la Porolissum și din Sălaj (1889)⁸¹, P. Broșteanu a scris despre „Dacia în Tabula Peutingeriana“ (1889) și a tradus în românește lucrarea lui H. Francke despre împăratul Traian și contemporanii săi⁸², bănățeanul Nicolae Cena (1844—1922) a făcut cercetări în castrul roman de la Mehadia⁸³, N. Sulică, profesor la Brașov, a publicat știri despre armata romană în Dacia (1911)⁸⁴, A. Caliani, profesor la Blaj, este autorul unui studiu despre „Urmele domniei romane în Dacia“⁸⁵, iar Iulian Marțian (1866—1937) a făcut cercetări pe teren și a publicat, mai întii în limba germană (1909)⁸⁶, apoi în limba română, la Bistrița în 1920, un foarte util „*Repertoriu arheologic pentru Ardeal*“.

La cunoașterea ruinelor, a monumentelor romane din Transilvania și la istoria provinciei Dacia un aport important au adus mulți dintre arheologii și istoricii din România veche, prin studii publicate în reviste sau prin cărți aparte, fie de cercetători mai modești, prin teze de licențe, ca aceea a lui M. Demetrescu, despre „Administrația romană în Dacia“ (1888) și a lui V. P. Andronescu, despre „Organizația comunelor și provinciei Dacia Traiană“ (Constanța, 1905), prin însemnări de călătorie, ca „Impresii din

⁸⁰ *Anotațiuni despre Țara Hațegului*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1853, nr. 34—36, 38—40, 42 și 1854, nr. 36—39. Cf. C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 234, 261 și I. I. Russu, *Aportul lui Șt. Moldovanu la epigrafia Daciei*, în *SCIV*, XV, 1963, p. 441—450.

⁸¹ *Dacia Porolisensis cu distinctă privire la Silvania*, I, București, 1890, în *BulGeogr.*, X, 1889, vezi și *Erdélyi régiségekröl*, în *Pesti Napló*, Budapest, 1887, nr. 237.

⁸² H. Francke, *Zur Geschichte Trajan's und seiner Zeitgenossen*, Zweite Ausgabe, Quedlinburg und Leipzig, 1840.

⁸³ *Über der Fund einer Inschriftbasis aus dem römischen Steinkastell „ad Mediam“*, în *AnzWien*, phil.-hist. Klasse, XIII, 1911.

⁸⁴ Vezi publicațiile acestora la C. Torma, *Repertorium*, și Banner-Jakabffy, *op. cit.*, indice.

⁸⁵ Blaj, 1915, retipărire din *Anuarul gimnaziului gr. cat. din Blaj*, 1914—15, p. 3—68.

⁸⁶ *Archäologisch-prähistorisches Repertorium für Siebenbürgen*, în *MittAnthr.*, 1909, p. 321—358.

Valea Hațegului“ ale lui T. T. Burada⁸⁷, sau „De la București la Sarmizegetusa, o excursiune istorică în Ardeal“ a lui Șt. D. Grecianu (1903), prin scrisori de sinteză privitoare la istoria Daciei romane, ca acelea ale lui Ion Ghica⁸⁸, I. Barborescu⁸⁹ și Victoria Vaschide⁹⁰, fie prin studiile și contribuțiile unor istorici și arheologi de mare renume, printre care se numără B. P. Hașdeu⁹¹, I. I. Bogdan⁹², T. Antonescu⁹³, Gr. Tocilescu⁹⁴, A. D. Xenopol⁹⁵, C. Moșil⁹⁶ și V. Pârvan⁹⁷.

De asemenea trebuie să amintim că la progresul arheologiei și al cunoașterii documentate și la nivel superior a istoriei provinciei Dacia, în cadrul mai larg al imperiului roman și al lumii antice, un aport masiv și important l-au adus numeroși istorici și arheologi străini de vază, dintre care unii au călătorit și au studiat la fața locului urmele materiale ale trecutului Transilvaniei sau au publicat materiale arheologice, epigrafice și numismatice din Dacia, aflătoare în muzeele și colecțiile din străinătate. Dintre cei mai de seamă și mai cunoscuți prin studiile lor se pot aminti: J. Jung de la Praga, autorul *Fastelor provinciei Dacia* (1894), austriacii J. Arneth, E. Sacken și Fr. Kenner, A. Riegl, R. Müntzberger și J. Oehler, W. Kubitschek, E. Groag, A. Premerstein, Brandis, C. Patsch, apoi Fl. Rómer, G. Finály, J. Hampel, de la Budapesta, belgianul Fr. Cumont, englezul G. A. T. Davies, numismatul B. Pick și mulți alții⁹⁸. Merite deosebite revin însă lui Th. Mommsen (1817—1903) care a cutreierat la 1857 aproape întreagă Transilvania în vederea strângerii materialului epigrafic al Daciei. Apariția volumului III din CIL, între 1873—1902, în care, prin grija lui Th. Mommsen și a lui A. Domaszewski, originar din Banat, au fost publicate inscripțiile din Dacia, a însemnat un aport considerabil la fundamentarea și progresul studiilor privitoare la istoria Daciei, ca parte integrantă din istoria generală a lumii antice.

Un nou avânt iau cercetările arheologice în Transilvania prin organizarea în 1910 ca instituție aparte a Secției de numismatică și arheologie a Muzeului Ardelean din Cluj, sub conducerea prof. Béla Pósta (1860—

⁸⁷ *Convorbiri Literare*, XV, 1881—1882.

⁸⁸ *Dacia veche*, în *Revista Română pentru științe, litere și arte*, 1861.

⁸⁹ *Geschichte der römischen Provinz Dacien*, Berlin, 1885.

⁹⁰ *Histoire de la conquête de la Dacie et des corps d'armée qui ont pris part*, Paris, 1903.

⁹¹ *Mosaice de la Sarmizegetusa*, în *Foiața de istorie și literatură*, 1860, p. 74—76.

⁹² *Istoria coloniei Sarmizegetusa*, Iași, 1885.

⁹³ *Cultul Cabirilor în Dacia*, București, 1889 și *Cetatea Sarmizegetusa reconstituită*, Iași, 1906.

⁹⁴ *Două statui antice din Micia*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1902, p. 268—273 și *Sarmizegetusa și monumentele ei*, ibidem, p. 277—279.

⁹⁵ *Les guerres daciques de l'empereur Trajan*, în *Revue Historique*, 1886, p. 291—316 și un alt studiu cu același titlu apărut la Iași, 1887.

⁹⁶ *Luptele dacilor cu romanii în vremea regelui Decebal și a împăratului Traian*, București, 1915.

⁹⁷ *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911 și *Cîteva cuvinte cu privire la organizația provinciei Dacia Traiană*, București, 1906.

⁹⁸ Cf. C. Torma, *Repertorium*, și Banner-Jakabffy, *op. cit.*, indice.

1919). Dintre colaboratorii săi, cel mai activ în domeniul arheologiei romane a fost A. Buday (1879—1937), care a făcut săpături la Porolissum și în alte așezări, publicînd rezultatele în revista *Dolgozatok — Travaux* (I—X, 1910—1919), ca și alte studii despre numeroase monumente epigrafice și sculpturale din Dacia⁹⁹. În aceeași perioadă, la Cluj sau în alte centre din Transilvania, înafară de cei amintiți, au lucrat și publicat în domeniul arheologiei romane Al. Ferenczi, numismatul Șt. Kovács (1880—1955), medicul J. Orient¹⁰⁰, apoi J. Ornstein, care a făcut săpături în castrul de la Gherla și E. Orosz, neobosit cercetător pe teren, colecționar de materiale arheologice și autor de numeroase rapoarte și notițe de descoperiri arheologice¹⁰¹.

Sfîrșitul primului război mondial a adus împlinirea visului de mult nutrit de românii de pretutindeni, unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Maramureșului cu vechea Românie, ceea ce a avut firește urmări și asupra dezvoltării și orientării cercetărilor de arheologie romană și a studiilor privitoare la Dacia romană. În perioada dintre cele două războaie mondiale oficialitățile de stat n-au acordat însă cercetărilor arheologice sprijinul necesar.

Cu toate acestea activitatea arheologică în România dintre cele două războaie a înregistrat progrese importante datorită entuziasmului cercetătorilor și metodelor mai bune folosite în cercetările pe teren. La progresul arheologiei și al istoriei vechi de la noi din țară, între cele două războaie mondiale, Transilvania și-a adus aportul ei, mai ales în domeniul arheologiei romane și al istoriei provinciei Dacia. Noii cercetători, arheologi și istorici, ridicați din rîndurile poporului român au preluat primatul cercetărilor și au continuat cu cinste și cu bune rezultate tradiția foarte veche în acest domeniu, pe care au ridicat-o la un nivel științific superior.

La universitatea românească din Cluj, la care a ținut cursuri un timp și V. Pârvan, s-a format un grup de remarcabili filologi clasici, istorici antici și arheologi, printre care se numără V. Bogrea (1882—1926)¹⁰², G. G. Mateescu (1892—1929), reputat epigrafist și istoric, mort la o vîrstă tînără¹⁰³, D. M. Teodorescu (1881—1947)¹⁰⁴, Em. Panaitescu (1885—1958), Șt. Bezdechi (1888—1958)¹⁰⁵. În jurul lor s-au grupat la început și unii dintre vechii arheologi, ca A. Buday, Al. Ferenczi și Șt. Kovács¹⁰⁶. Locul de frunte îl ocupă acad. C. Daicoviciu, în jurul căruia se grupează cercetătorii mai tineri care rînd pe rînd se ridică și dintre care unii activează

⁹⁹ Vezi *Dr. Buday Arpád, 1879—1937*, în *Dolg.Szeged*, XIII, 1937, p. 1—31.

¹⁰⁰ *Aus römischen Zeiten*, Sonder-Abdruck aus der „Pharm.Post“, Wien, 1901, nr. 23. Vezi și Banner-Jakabffy, *op.cit.*, 10459—10461.

¹⁰¹ Cf. Banner-Jakabffy, *op. cit.*, indice.

¹⁰² Vezi I. E. Naghiu, *Bio-bibliografia lui Vasile Bogrea*, Cluj, 1937.

¹⁰³ Vezi I. Crăciun, *G. G. Mateescu, 1892—1929*, cu bibliografia operelor.

¹⁰⁴ Vezi T. A. Naum, *D. M. Teodorescu* (necrolog), în *AISC*, V, 1944—1948, p. 349—351.

¹⁰⁵ Vezi Gh. Bulgăr, *Ștefan Bezdechi (1888—1958)*, în *Cercetări de Lingvistică* (Cluj), III, 1958, p. 305—307.

¹⁰⁶ Vezi Z. Székely, *Kovács Ștefan, 1880—1955*, în *SCIV*, VII, 1956, p. 465—467.

și astăzi. Vechiul Institutul de arheologie și numismatică e reorganizat în 1929 ca *Institutul de Studii Clasice*¹⁰⁷. Muzeul Arheologic e așezat în local propriu și colecțiile lui se îmbogățesc și se completează considerabil cu materiale arheologice rezultate din săpăturile sistematice care se întreprind. Activitatea de cercetare arheologică de la Cluj e sprijinită și de Secțiunea pentru Transilvania a Comisiei Monumentelor Istorice. Colaborarea între cele două instituții și între cercetătorii de diferite vârste a fost strânsă și rodnică. S-au înființat două periodice de specialitate: *Anuarul Institutului de Studii Clasice* (I—V, 1928—1948) și *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice Secția pentru Transilvania* (I—IV, 1926—1938).

În cadrul școlii arheologice de la Cluj din perioada dintre cele două războaie, cercetările privitoare la epoca romană în Dacia și la antichitatea clasică în general, alături de cele referitoare la daci, au ocupat locul de frunte, atât prin amploarea lor cât și prin rezultatele obținute. Cercetările de arheologie romană și studiile de istorie a Daciei și a lumii antice au fost ridicate la un nivel științific superior, atât în ceea ce privește metodele de cercetare arheologică, cât și interpretarea istorică.

Cele mai extinse cercetări arheologice au fost cele de la Sarmizegetusa romană. Au fost de asemenea cercetate cu bune rezultate castrerele romane de la Porolissum, Micia, Brețcu, Cășei, Jupa, Bologa, Rîșnov, Vărădia, Mehadia, Lunca. S-au inițiat săpături în cimitirele daco-romane de la Cașolț și Ighiu. De asemenea s-au făcut numeroase recunoașteri pe teren și au fost studiate și publicate nenumărate inscripții, monumente sculpturale, monete și alte materiale romane de tot felul.

La avîntul cercetărilor de arheologie romană din Transilvania au participat, de cele mai multe ori în colaborare și sub egida școlii arheologice de la Cluj, și cercetători din alte centre, ca Deva, Timișoara, Sibiu, Bistrița, Sf. Gheorghe, unde de asemenea muzeele sînt reorganizate și îmbogățite. În unele dintre aceste centre apar reviste în care se publică mai ales studii de arheologie și istorie a Daciei romane cum au fost *Sargetia* (Deva), *Apulum* (Alba Iulia), *Analele Banatului* (Timișoara), *Transilvania* (organ al Astrei), *Mitteilungen aus den Baron Brukenthalischen Museum, Korrespondenzblatt des Vereins für sieb. Landeskunde, Siebenbürgische Vierteljahrsschrift* (toate din Sibiu), *Erdély irodalmi Szemle* (Cluj) și altele. La Cluj, în perioada 1940—1944, a apărut revista *Közlemények* (vol. I—IV), în care s-au publicat și cîteva articole de arheologie romană.

A aminti aici pe toți cercetătorii care în această perioadă și-au adus contribuția la avîntul și progresul arheologiei și al studiilor de istoria Daciei romane nu este posibil. De altfel majoritatea lor își continuă activitatea și astăzi. Dintre cei dispăruți o mențiune aparte se cuvine arhitectului I. Miloia, directorul Muzeului Banatului din Timișoara, care a participat la cercetările arheologice din Banat și a condus revista „*Analele Banatului*“. De altfel la progresul cercetărilor privitoare la arheologia și

¹⁰⁷ Vezi M. Macrea, *Institutul de Studii Clasice. O scurtă prezentare a activității și colecțiilor sale*, Cluj, 1937, în *Gazeta Ilustrată*, Cluj, 1937, nr. 9—10.

istoria Daciei romane au contribuit, în măsură însemnată, nu numai arheologii din restul țării, care au făcut cercetări în Oltenia și Muntenia, dar dintre care unii, ocazional au întreprins și săpături în Transilvania, ca de pildă Gr. Florescu (1892—1960)¹⁰⁸ la Vărădia¹⁰⁹, sau au publicat monumente și materiale romane din Transilvania, ci și toți istoricii, începînd cu V. Pârvan, sau cercetătorii din altă specialitate, care au scris despre diferitele probleme ale istoriei provinciei întemeiate de Traian. Iar la aportul principal și ponderos al arheologilor și istoricilor locali se adaugă, firește, contribuția foarte prețioasă a istoricilor străini, care în studii speciale sau în lucrările lor generale privitoare la imperiul roman și la lumea antică s-au ocupat și de istoria Daciei romane, pe care de asemenea ar fi greu chiar numai să-i amintim cu numele aici. Bibliografia foarte bogată a Daciei romane între 1918—1948 a fost publicată în două volume (II și V) din *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, la care trimitem pe toți cei care ar dori să se documenteze mai de aproape¹¹⁰.

Scopul rîndurilor de față fiind doar acela de a urmări liniile generale și a prezenta realizările principale ale cercetărilor de arheologie și istorie a Daciei romane în Transilvania, pentru perioada dintre cele două războaie mondiale ne mărginim să arătăm că prin cercetările și studiile amintite s-a ajuns la o nouă și mai documentată înțelegere a întregii istorii a Daciei romane, după ce au fost mai întii combătute, înlăturate sau revizuite unele păreri și teorii mai vechi privitoare la istoria provinciei întemeiate de Traian. Au fost lămurite cele mai variate aspecte și probleme și s-a conturat pentru prima dată amplu, precis și veridic tabloul istoriei și al vieții Daciei sub romani. Toate aceste rezultate au fost valorificate în strălucita sinteză a acad. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, apărută în mai multe ediții între 1938—1945, lucrare care a situat istoria Daciei romane pe o temelie științifică și documentară sigură, cum nu a avut-o nicicînd înainte, și care s-a bucurat de un larg răsunset și în străinătate, în rîndul celor mai de seamă istorici ai imperiului roman și ai lumii antice, fiind considerată pînă astăzi ca cea mai bună sursă de informare privitoare la provincia noastră.

Prin aceste rezultate arheologia și istoriografia epocii romane din Transilvania și în primul rînd școala arheologico-istorică de la Cluj a reușit, în perioada dintre cele două războaie mondiale, nu numai să ocupe un

¹⁰⁸ Vezi R. Vulpe, *Grigore Florescu* (necrolog și bibliografie), în SCIV, XII, 1961, p. 419—422.

¹⁰⁹ Gr. Florescu, *Le camp romain de Arcidava (Vărădia). Fouilles de 1932*, în *Istros*, I, 1934, p. 60—72.

¹¹⁰ C. Daicoviciu—M. Macrea, *Contribuții la bibliografia Daciei (1920—1935)*, în AISC, II, 1933—1935, p. 259—283 și M. Macrea, *Bibliografia Daciei romane (1936—1948)*, în AISC, V, 1944—1948, p. 353—413. Cf. și I. Crăciun, *Activitatea științifică la Universitatea din Cluj în primul deceniu 1921—1930*, Cluj, 1935, idem, *Bibliographie de la Transylvanie roumaine 1916—1936*, București, 1937, în *Revue de Transylvanie*, II, p. 31—38, 152—156, 159—161; R. Vulpe, *L'activité archéologique en Roumanie; historique et bibliographie*, în vol. *L'Archéologie en Roumanie*, Bucarest, 1938, p. 73—97; Banner-Jakabffy, *op. cit.*, *passim*.

loc de seamă în mișcarea arheologică și în dezvoltarea istoriografiei din țara noastră, ci și să se afirme pe plan internațional, contribuind la creșterea prestigiului arheologiei și istoriografiei românești peste hotare. Rezultatele cercetărilor arheologice și ale studiilor istorice privitoare la Dacia au început să fie cunoscute și urmărite cu interes în străinătate.

Eliberarea țării noastre de sub jugul fascist la 23 August 1944, eveniment de importanță capitală, care a deschis calea unor transformări adânci în viața poporului nostru, și instaurarea regimului de democrație populară au avut urmări și pentru mișcarea arheologică, deschizându-i cele mai mărețe perspective și posibilități de dezvoltare, cum nu a avut nici odată înainte. În cele două decenii, cîte s-au scurs de atunci, arheologia românească și istoriografia marxistă privitoare la istoria străveche și veche a patriei noastre au înregistrat succese și rezultate cu adevărat remarcabile și noi în ceea ce privește conținutul. Condiții deosebit de favorabile au fost asigurate cercetărilor arheologice și istorice, atît în ceea ce privește mijloacele financiare puse la dispoziție, cît și organizarea și planificarea cercetărilor. Coordonarea cercetărilor arheologice și a activității de creație în domeniul arheologiei și al istoriei, ca și în celelalte ramuri ale științei, a revenit Academiei R.P.R. Sub egida ei s-au organizat începînd cu anul 1948 cele mai mari șantiere arheologice. Creerea în 1956 a Institutului de Arheologie din București a însemnat împlinirea unui vechi deziderat al arheologilor din țara noastră.

Cercetările arheologice din țara noastră se desfășoară acum după un plan unic și cu metode noi. În locul izolării suverane s-a impus colaborarea rodnică. La activitatea de cercetare arheologică participă acum, alături de cercetătorii de la institutele Academiei, personalul științific al muzeelor. Acestea alcătuiesc astăzi o adevărată rețea ale cărei antene acoperă întreg teritoriul țării. S-a pus capăt pentru totdeauna devastărilor din trecut a vestigiilor arheologice de toate categoriile și din toate epocile.

Fundamental deosebite de cele din trecut sînt noile cercetări arheologice și interpretările istorice prin orientarea lor ideologică izvorîtă din însușirea și aplicarea consecventă și creatoare a principiilor materialismului științific¹¹¹.

În cadrul planurilor coordonatoare întocmite pe plan național pentru desfășurarea cercetărilor arheologice a trebuit să se renunțe la abordarea

¹¹¹ Vezi mai ales C. Daicoviciu, *Unele aspecte ale activității arheologice și de cercetări în domeniul istoriei vechi a R.P.R.*, în *ARS*, 1955, 2, p. 73—94; M. Macrea, *Cercetările arheologice în R.P.R.*, în *SCȘCluj*, II, 1951, p. 370—375; I. Nestor, *Principalele realizări ale arheologiei românești în anii regimului democrat-popular*, în *SCIV*, XI, 1960, p. 7—17; Em. Condurachi, *Descoperiri arheologice în Republica Populară Română*, București, 1960; idem, *L'archéologie Roumaine au XX-e siècle*, Bucarest, 1963; idem, *Vingt années de recherches archéologiques en Roumaine (1944—1964)*, în *Dacia*, VIII, 1964, p. 5—37 și în *RevRHist.*, 1964, nr. 3, p. 425—442; 1947—1962. *Cercetarea istoriei României în anii puterii populare*, în *Studii*, XV, 1962, nr. 6, mai ales capitolele: C. Daicoviciu—E. Stănescu, *Problemele principale ale cercetării istoriei României în anii puterii populare*, p. LXXXIII—XCVI și *Istoria străveche și veche*, p. 1355—1438.

unilaterală și preferențială a obiectivelor din epoca romană, căutându-se să se obțină o documentare satisfăcătoare pentru toate epocile și în primul rînd pentru cele neglijate în trecut și deci mai puțin cunoscute. Cu toate acestea nici cercetările arheologice și istorice privitoare la epoca romană în Dacia nu au fost neglijate.

Cercetătorii, arheologi, epigrafiști, numismați, filologi și istorici ai Daciei romane, de la Cluj și din celelalte centre mult sporite ca număr din întreaga Transilvanie au continuat fără răgaz și în ultimele două decenii tradiția de mai multe secole, obținînd rezultate care au îmbogățit simțitor documentarea noastră cu privire la această epocă. Probleme noi și importante au fost elucidate. Dar mai presus de toate, aceste rezultate noi, adăugate la documentarea mai veche foarte bogată, interpretate în lumina principiilor concepției materialismului istoric, au permis o nouă înțelegere, mai veridică, a desfășurării procesului istoric și a vieții în Dacia pe timpul stăpînirii romane.

Nu este locul aici nici a face o prezentare mai completă a cercetărilor arheologice privitoare la epoca romană în Transilvania în ultimele două decenii, nici a înfățișa lista foarte lungă a studiilor publicate¹¹², nici a analiza rezultatele obținute în această ultimă perioadă. În general întreagă această activitate ne este tuturor mai cunoscută. Noi înșine am avut prilejul de a înfățișa mai pe larg în două rînduri rezultatele obținute¹¹³. Ne mărginim deci a reaminti foarte succint orientarea acestor cercetări și principalele rezultate obținute.

Dintre așezările orășenești, singura care a făcut obiectul unor săpături de mai mare amploare, dar de scurtă durată, a fost cea de la Porolissum. Cercetări mai mici sau ocazionale au fost efectuate în cimitirele romane de la Apulum și în castrul și așezarea romană de la Potaissa. Exhaustiv sau parțial au fost cercetate castrele de la Mehadia, Brețcu, Comălău, Inlăceni, Hoghiz, Olteni, Sighișoara, Sînpaul, Cristești, Călugăreni, Orheiul Bistriței, Tihău, Porolissum, Românași, Buciumi, Gilău, Turda, Orăștioara de Sus, Berzovia, Tibiscum-Jupa, ca și fortificațiile mai mici de pămînt de la Ighiu, Iad și Homorod. Majoritatea cercetărilor din epoca

¹¹² Vezi D. M. Pippidi, *Les études classiques en Roumanie 1946—1957*, în *Dacia*, II, 1958, p. 499—511; I. Fischer, *Bibliografia clasică românească (1947—1957)*, în *StCl.*, I, 1959, p. 229—245; pe anii 1958—1959, în aceeași revistă, II, 1960, p. 413—430 și apoi pe anii 1960—1963, în III, 1961, p. 449—461, IV, 1962, p. 367—379, V, 1963, p. 375—386, VI, 1964, p. 375—385. Cf. și I. Crăciun și colab., *Bibliografia istorică a României pentru anii 1959—1960*, în *AIIC*, V, 1962, p. 311—332; idem, *Realizările istoriografiei din România în douăzeci de ani de la eliberare 1944—1964 (Bibliografia istorică a României pentru anii 1944—1964)*, sub tipar și Banner-Jakabffy, *Bibliographie archéologique du bassin danubien, 1954—1959*, Budapest 1962, passim. Vezi de asemenea M. Macrea—I. H. Crișan, *Bibliografia cercetărilor din Cluj, în perioada 1944—1964*, în *ActaMN.*, I, 1964, p. 309—364.

¹¹³ M. Macrea, *Dacia sub stăpînirea romană*, în *Studii*, XV, 1962, p. 1399—1409; M. Macrea—I. H. Crișan, *Două decenii de cercetări arheologice și studii de istorie veche la Cluj (1944—1964)*, în *ActaMN.*, I, 1964, p. 309—364. Vezi și mai sus notele 109—110. Cf. și D. M. Pippidi, *Dezvoltarea studiilor de epigrafie greacă și latină*, în *Studii*, XV, 1962, p. 1377—1388.

romană în Transilvania au fost orientate spre aşezările şi cimitirele din mediul rural, ca cele de la Caşolţ, Calbor, Ighiu, Moreşti, Soporul de Cîmpie, Iacobi, Cristeşti, Lechinţa de Mureş, Boiţa, Obreja, Archiud, Noşlac-Şumughi, Ciunga-Ocna Mureş, Cinciş, Sic, Mugeni, Cernatul de Jos, Sava şi altele.

Prin aceste cercetări s-au obţinut rezultate preţioase privitoare la continuitatea de viaţă şi de cultură a dacilor în epoca romană pe pământul provinciei Dacia. Dovezile arheologice scoase la iveală spulberă definitiv legenda exterminării dacilor în cursul războaielor de cucerire ale romanilor. Ele sînt atît de evidente şi de concludente încît astăzi nici un istoric de bună credinţă nu le mai poate tăgădui sau trece sub tăcere.

Noi mărturii epigrafice ieşite la iveală la noi sau în alte provincii ale imperiului roman au permis lămurirea adevărată a întinderii stăpînirii romane la nordul Dunării şi a etapelor organizării administrative a provinciei Dacia.

O problemă fundamentală care a fost lămurită este cea a caracterului dublu al stăpînirii romane în Dacia, care pe lîngă avantajele unei civilizaţii superioare şi a introducerii unei orînduirii social-economice mai avansate, a sclavagismului dezvoltat, a prezentat şi aspecte negative, constînd în primul rînd din lărgirea şi înăsprirea exploataării, care a generat frămîntări şi lupte sociale.

Nenumărate sînt contribuţiile aduse în ultimele două decenii la variate alte probleme şi aspecte din istoria Daciei sub romani. Interpretate în lumina concepţiei materialismului istoric ele au dat un conţinut mai bogat şi o înţelegere nouă istoriei Daciei romane. Valorificarea lor istorică a fost făcută în capitolul „Dacia în timpul stăpînirii romane“ din vol. I al marelui operă de sinteză care este *Istoria României*.

Avîntul cercetărilor arheologice şi studiile de istorie privitoare la Dacia romană în plină desfăşurare au amplificat, modificat şi îmbogăţit mult, în multe privinţe şi în multe probleme, de pe acum sinteza istorică amintită. Departă de a fi însemnat un moment de oprire, apariţia în 1960 a *Istoriei României*, vol. I, a însemnat punctul de plecare pentru noi cercetări şi studii, ale căror rezultate se cer incluse într-o ediţie revizuită a acestei opere. Aplicarea consecventă a principiilor materialismului istoric la studiul istoriei Daciei sub romani este cheazăşa unor neîntrerupte succese şi rezultate noi şi în viitor.

MIHAIL MACREA

FORSCHUNGEN ZUR RÖMERZEIT IN TRANSYLVANIEN VON ANBEGINN BIS HEUTE

(Zusammenfassung)

Es wird eine kritische Darstellung der archäologischen und historischen Forschungen in Siebenbürgen über das römische Dazien, vom XV. Jh. bis heute gegeben. Fast ein halbes Jahrtausend lang, seit der Zeit des Humanismus, waren die römischen Altertümer sowie die Geschichte der Provinz Dazien Gegenstand lebhaften Interesses. An der Sammlung und Bearbeitung der archäologischen und epigraphischen Denkmäler, sowie an der Auswertung der gewonnenen Erkenntnisse über die Geschichte der von Trajan nördlich der Donau gegründeten Provinz, beteiligten sich Generationen von einheimischen und ausländischen Gelehrten, Liebhabern und Sammlern, Epigraphikern, Archäologen, Numismatikern und Historikern.

Im XV. Jh. erwähnten bereits die Humanisten Bonfinius und Nicolaus Olahus römische Altertümer in Siebenbürgen, und im XVI und XVII Jh. beginnt man schon die Inschriften sorgfältig zu kopieren, angefangen von Mezerzius, Erzdechant aus Mănăstur-Cluj, dem ersten bedeutenden Epigraphiker des römischen Daziens. Mit dem Italiener A. F. Marsigli (1658—1730) fängt ein neuer Abschnitt der Forschungsgeschichte zur Römerzeit in Siebenbürgen an, nämlich das systematische Studium der römischen Bodendenkmäler und Funde. Als Ergebnis dieser Arbeiten und des Studiums antiker Quellen erscheinen im XVIII. Jh. die ersten Arbeiten über die Geschichte Daziens.

Das Interesse für die römischen Altertümer aus Siebenbürgen steigt in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts. Das 1851 in Braşov (Kronstadt) erschienene Repertorium antiker Bodenfunde von J. F. Neigebaur trägt viel zur späteren Entwicklung der römischen Archäologie in Siebenbürgen bei. In der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts erscheinen die Beiträge vieler heimischer Forscher von Sachsen, wie M. I. Ackner und C. Gooss, Ungarn wie H. Finály, C. Torma, G. Téglás, und Rumänen wie Şt. Moldovan, At. Marienescu, V. Russu, P. Broşteanu, aber auch von zahlreichen Historikern und Archäologen ausserhalb Siebenbürgens. Von den letzteren seien genannt: die Rumänen T. Antonescu, Gr. Tocilescu, A. D. Xenopol, die Ungarn Fl. Rómer, G. Finály, J. Hampel, weiters die Österreicher J. Arneth, E. Sacken, Fr. Kenner, J. Jung aus Prag, A. Premerstein, der Belgier Fr. Cumont und viele andere. Ein grundlegender Beitrag für die Entwicklung der Geschichtsforschung über das römische Dazien war der 1873—1902 erschienene III. Band des CIL, den wir der Initiative Th. Mommsens, unterstützt von A. v. Domaszewski, verdanken.

Ein weiterer Schritt auf dem Wege der wissenschaftlichen Untersuchung der römischen Hinterlassenschaft in Siebenbürgen war die 1910 erfolgte Gründung eines numismatisch-archäologischen Instituts in Cluj (Klausenburg) und das Erscheinen der Zeitschrift *Dolgozatok-Travaux* (I—X).

In der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen blieb Cluj der Mittelpunkt der archäologischen und historischen Forschungen über das römische Dazien; von der rumänischen Universität wurde das *Institut für klassische Studien* (Institutul de Studii Clasice) gegründet, das auch ein Jahrbuch (*Anuarul Institutului de Studii Clasice*, I—V) herausgab. Daneben erschien, ebenfalls in Cluj, ein Jahrbuch der Kommission für Denkmalpflege in Siebenbürgen (*Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania*). Im Rahmen des obengenannten Instituts, sowie der Universität Cluj wirkten in hervorragender Weise neben den klassischen Philologen V. Bogrea, Şt. Bezdechi, T. A. Naum auch Archäologen, Epigraphiker und Historiker wie D. M. Teodorescu, G. G. Mateescu, Em. Panaitescu und vor allem C. Daicoviciu, umgeben von einem Kreis junger, durch ihn herangebildeter Forscher, von denen viele auch heute noch in Cluj oder in andern Städten Siebenbürgens tätig sind. Die archäologischen, epigraphischen, numismatischen und historischen For-

schungen wurden mit grossem Interesse durchgeführt und konnten auf den damaligen Stand der Wissenschaft gebracht werden. Es wurden bemerkenswerte Ergebnisse erzielt, die in dem ersten, auf streng wissenschaftlicher Beweisführung und Auslegung aufgebauten zusammenfassenden Werk ihren Niederschlag fanden. Es ist dies das in mehreren Auflagen zwischen 1938—1945 in französischer, deutscher und italienischer Sprache erschienene Buch *La Transylvanie dans l'antiquité, Siebenbürgen im Altertum, La Transilvania nell'antichità*, von C. Daicoviciu.

Nach der Befreiung unseres Landes vom faschistischen Joch am 23. August 1944 und der Errichtung der Volksdemokratie nahmen die archäologischen Forschungen einen bis dahin nicht gekannten Aufschwung. In Cluj setzte das Institut für Geschichte und Archäologie (*Institutul de Istorie și Arheologie*) der Akademie der R.S.R., Filiale Cluj, in Zusammenarbeit mit den Lehrkräften der Universität „Babeș—Bolyai“, und dem Historischen Museum in Cluj, sowie anderen neuorganisierten oder neugegründeten Museen aus Siebenbürgen, seine archäologischen, epigraphischen, numismatischen und geschichtlichen Forschungen über die Römerzeit in Dazien mit bestem Erfolg fort. Die Ergebnisse dieser Forschungen, ergänzt durch das reichhaltige ältere Material, ermöglichten die auf den Prinzipien des historischen Materialismus aufgebaute Darstellung der Geschichte des römischen Daziens, in dem Kapitel *Dazien zur Zeit der Römerherrschaft* des grossangelegten zusammenfassenden Werkes *Die Geschichte Rumäniens (Istoria României)* I. Bd. (Bukarest, 1960, S. 345—476).